

9. Трубочов О. У. В. Rudnickyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language, part 1. Winnipeg, 1962; part 2 – 1963; part 3 – 1964 (А - вага), 288 стр. (рецензія) / О. Трубочов // Этимология. 1965: материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам / АН СССР, Институт русского языка – М.: Наука, 1967. – С. 328-383.
10. Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських та прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Худаш, М. Демчук / АН УРСР, Львівське відділення інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.

Hapon Lesya. J.B. Rudnickyj in the Critical Papers of Soviet Linguists

The present article is to research the place of J.B. Rudnickyj in the papers of soviet linguists. The main critical reviews dealing with famous Rudnickyj's investigations in the field of etymology, socio-linguistic, onomastics are analyzed.

Key-words: the history of linguistic, soviet critics, methodological principles, lexica, etymological dictionary, entry, onomastics.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2012 р.

УДК 821.161.2

ББК 81.2

Наталія Парасін (Тернопіль)

ЕТАЛОННА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ З КОЛІРНИМ КОМПОНЕНТОМ

Стаття присвячена вивченню структури порівняльних конструкцій з колірним компонентом „чорний” із позицій теорії прототипів. Визначено типові структури, конструкції з типовими елементами та нетипові порівняння.

Ключові слова: прототип, об'єкт порівняння, еталон порівняння, порівняльна конструкція, В. Шевчук.

У сучасній лінгвістиці, зорієнтованій на вирішення глобальних процесів репрезентації людського знання засобами мови, центральне місце посіла проблема загальних принципів і механізмів зіставлення когнітивних і мовних структур у контексті основних пізнавальних процесів – концептуалізації та категоризації. Разом з оформленням вагомих результатів досліджень, умовно вписаних у сферу когнітивної лінгвістики, виокремилася низка нових проблем, з-посеред яких, на думку М. М. Болдирєва, на першочергову увагу мовознавців заслуговують аспекти прототипового підходу до вербальної рефлексії об'єктивного світу, зокрема: 1) які елементи мови виступають у ролі опорних точок (когнітивних точок референції за Е. Рош) у процесах формування й передачі змісту, тобто в ролі прототипів, і якою є їхня типологія; 2) чим зумовлено вибір певного слова при відтворенні смислу висловлювання; 3) як зіставляються (і чи зіставляються взагалі) прототипи категорій немовних об'єктів і прототипи мовних категорій (немовні і мовні прототипи, прототипи ментального й мовного рівнів; 4) якими є основні принципи репрезентації знань у мові [1, 29]. Сформована в 70-х роках ХХ ст., теорія прототипів і категорій базового рівня набула різноманітних форм і реалізувалась у різновекторних виявах психологічного, філософського, лінгвістичного і синтезованого аналізу. Нині відбувся перехід прототипових досліджень від вивчення матеріалу одного етносу через систему різномовних зіставлень до узагальнень світового рівня. Так, у 1976 р. було прийнято спеціальний проект „World Color Survey”, у рамках якого досліджувались кольоропозначення 110 мов [7]. В україністиці вчення Е. Рош та її послідовників, відоме нині як теорія прототипів і категорій базового рівня, поки що не набуло поширення, хоч окремі його аспекти висвітлено у працях А. Левицького, О. Левченко, О. Селіванової, Н. Слухай.

Дослідження прототипів заґрунтоване в осягненні ефектів прототиповості, які полягають в тому, що центральні члени будь-якої категорії (ближчі до прототипу, аніж інші) у порівнянні з нецентральними виявляють інші когнітивні характеристики: без труднощів упізнаються, легше засвоюються, частіше використовуються, пришвидшують розв'язання різноманітних завдань, пов'язаних з ідентифікацією, а також використовуються в логічному встановленні того, що є референтом найменування, а

отже, використовуються при розумінні категорії загалом [2, 40]. В основу лінгвістичного розуміння прототипового аналізу покладено філософські категорії тотожності й подібності. Онтологічна сутність порівняння як акту мислення, за допомогою якого класифікується, упорядковується та оцінюється зміст буття і пізнання, відтворюється в лінгвістичній категорії порівняння.

Порівняльна конструкція містить об'єкт порівняння (те, що порівнюють), еталон порівняння (те, з чим порівнюють) і загальну ознаку порівняння, показник порівнювальних відношень. Між об'єктом порівняння й об'єктом, який репрезентує цю ознаку в свідомості мовця, встановлюється відношення мета – джерело», детально описані на прикладі метафори Дж. Лакоффом, які виникають при спробі мовця концептуалізувати те, що визначено не зовсім чітко, в термінах того, що має конкретні і явні ознаки, на базі виявлених аналогій між об'єктами дійсності [3, 96].

В україністиці вивчення порівняння як стилістичного засобу має давню традицію й охоплює широке поле ідіостильових реалізацій, основним завданням яких було виявлення оказіональних порівнянь, що, на думку більшої частини мовознавців, визначають авторський, тобто оригінальний спосіб світосприймання. Разом з тим дещо ретушованими виглядають позиції загального, типового як компонента етнічно-мовної, та й, почасти, авторської картини світу. Метою нашої роботи є виявлення прототипової структури порівняльних конструкцій із колірним компонентом. Метою роботи зумовлено виконання таких завдань: здійснити структурний аналіз компаративних конструкцій у творах В. Шевчука; визначити узвичаєне й індивідуально-авторське у виборі об'єктів зіставлення; установити еталони порівнянь; виявити відтворювальні (типові) та оказіональні структури. Матеріалом для роботи послужили романи В. Шевчука „Дім на горі”, „На полі смиренному”, „Срібне молоко”, повісті „Птахи з невидимого острова”, „Сповідь”, „Мор”. Оскільки обсяг роботи не дає змоги проаналізувати проблему зусебіч, то, по-перше, обмежуємо предмет дослідження компаративними одиницями з кольоропозначенням „чорний” і, по-друге, приклади подаємо тільки з двох творів [5; 6].

Незважаючи на позірну простоту, порівняння в лінгвістиці набуло різних форм типізації, що залежать від мети дослідницького завдання, форм порівняльних конструкцій, семантики то-

що. У статті використано широке розуміння терміна «порівняльна конструкція», куди, окрім типових порівнянь зі сполучниками *мов, ніби, як (чорний, як смола)*, з формами орудного відмінка (*стриміти чорною тінню*), зараховано різні структури, побудовані на основі установаження тотожності, зокрема, з лексемами зі значенням подібності (*схожий, нагадував*), з лексемами зі значенням результату перетворення (*став чорним грибом*) тощо.

Словник української мови фіксує 13 значень слова *чорний*: 1. Кольору сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий. 2. Темний, темніший у порівнянні із звичайним кольором. 3. Брудний. 4. Непрофесійний, підсобний. 5. Не головний, не парадний. 6. спец. Необроблений або оброблений частково. 7. заст. Який належить до нижчих верств суспільства. 8. перен. Важкий, безпросвітний, безрадісний. 9. перен. Властивий злій, низькій, підступній людині. 10. перен. Вкрай ворожий, реакційний, контрреволюційний. 11. перен. Який не викликає схвалення, поганий, негативний. 12. Уживається як складова частина деяких назв. 13. заст. За марновірними уявленнями – чарівницький, чаклунський, пов'язаний з нечистою силою та ін. [4, 352]. У вибраних із творів В. Шевчука порівняльних конструкціях лексема „чорний” проявляється тільки у першому та другому лексико-семантичних варіантах, акцентуючи наявність семантичного прототипового значення конкретного слова.

Правобічну позицію порівняльних конструкцій займають еталони порівняння, які, проте, в аналізованому дискурсі не збігаються з презентованими в сучасних лексикографічних працях. Існування типових реалій, які часто відтворюються при вербальному зіставленні колірної ознаки чи предмета з такою ознакою, підтверджують статистичні факти: з 32 наявних у текстах В. Шевчука порівнянь з компонентом «чорний» у 10 еталоні аналізованої барви виступає *смола*: *Не намолов, а тебе, скурву дочку, захищав, – зимно повів Іван Пошивайло й подивився на жінку так чорно, ніби ота смола, що кипіла цілу дорогу в казані його грудей, підступила попід очі, а відтак і плюхнула з них чорними вибухами* [Шевчук 2002: 43]. Зі *смолою* порівнюються реалії і конкретного, і абстрактного рівнів: *очі, ненависть, зуби, шмарклі, чорна барва, палиця, вода: Помітив, що у нього погасла люлька, але не виймав з рота, натомість ковтав дим, що вився з-за панової спини, і слухав, як вогко дихає на нього ріка –*

ота прірва чорна й бездонна – і як під веслом невдоволено журкоче **чорна, мов смола, вода** [5, 233]. Сьома прикладами засвідчено лексему ніч як етнічний прототип чорноти: *Іван же не відчував страху, хіба що смуток нерозбірливий, бо та постать у чорному все-таки нагадувала **ніч**, яку вони оце пережили, а було в ній сумного забагато* [5, 414]. Чорними, як ніч, бувають у художній інтерпретації В. Шевчука *постать людини, очі, ненависть, вогонь, кіт: Впала плазом на землю й схопила міцними пальцями **чорного, як ніч, kota*** [5, 215]. Інші еталони представляють обширну систему номінацій різноманітних, проте рідко використовуваних реалій довкілля, серед яких переважають назви предметів (*пеньок, колода, гриб, моці, брила*), зрідка використовуються номінації представників фауни (*кішка, жуж*) і флоритоцю.

І типові, й індивідуально-авторські еталони дають змогу виділити певну ознаку, надати їй виняткової ролі у процесі сприйняття читачем авторського задуму. Прототипами виступають реалії, в яких певна ознака виявляється максимально, їх можна вважати репрезентаторами суперлативного типу колірної ознаки. Будь-які стилістичні прийоми, як-от використання з номеном-еталоном назви кольору, що, зрештою, є логічною тавтологією (*чорна смола*), створення градаційного ефекту за допомогою прикметників вищого ступеня порівняння тощо посилюють ознаку, привертають до неї увагу і, зрештою, символізують її: *Несподіванкою було й інше: побачила в Пошивайловому дворі біля перелазу Івана, який стояв **чорніший від ночі** і дивився змруженими очима вслід жінці, яка вже була разом із возом та Хлопцем покрита хвостом пиляки* [6, 85].

Лівобічну позицію порівняльних конструкцій займають об'єкти порівняння, тобто все те, що потребує уточнення, конкретизації. З-посеред них кількісно виділяються номінації людини (11 контекстів з 32), зокрема людини, яка сприймається як цілісний аналог певного предмета, людини як постаті. Колірна ознака при цьому виступає допоміжною метафоричною рисою, що в процесі ментального освоєння світу трансформується на рівень відносно-якісних характеристик: *Тоді побачив він, що світло довкола нього ще дуже рідке, що ранок, накотивши на землю перші світанкові хвилі, наче завмер – стояв і надчікував свою куму, оту **пані** чорну, як ніч* [5, 414]. Колірна ознака виступає самостійно або в поєднанні з іншими у асоціативних сполу-

ках людина (*постать*) – як ніч, як колода, як жук, як кішка, як тінь, як брила, як гриб. Високочастотними об'єктами порівняльних конструкцій виступають у творах В. Шевчука людські очі, здатні виявити безліч порухів душі у порівняльних парах *очі – як смола, очі – як ніч: В цей час Максим ударив Ганну, й вона не закричала, тільки побачив Комарницький, що її чорні очі розрослися на півобличчя й закипіли, як смоляні* [6, 79].

Однією з найцікавіших тем у кольористиці є забарвлення нематеріальних сутностей. Відомо, наприклад, що окремі особистості здатні бачити звуки, зіставляючи їх з певними кольорами. У В. Шевчука колірна ознака притаманна проявам внутрішнього світу людини. Емоції мають широку тональність, палітрою для якої в основному є релігійно-християнська символіка, відповідно до якої чорний колір асоціюється з чимось негативним, різким, неприємним. Емоційне ядро чорної барви В. Шевчука займають *ненависть* і *туга*, реалізуючись в опозиціях *ненависть – як смола, ненависть – як чорна барва, ненависть – як ніч, туга – як чорна квітка*.

Серед одиничних об'єктів порівнянь виділяється група лексем, які належать до лексико-семантичного поля „Людина”: *зуби, мозок, руки й ноги, шмарклі*. Інші реалії привертають увагу письменника порівняно рідко: *кіт, вогонь, жук, крик, вода, палиця*.

Отже, об'єктом письменницьких зіставлень у переважній більшості виступає людина, що, вірогідно, спроектовано її визначальною роллю у процесі життєдіяльності і її позицією як основного об'єкта художнього відображення. Еталонами сенсорних порівнянь реалій з ознакою „чорний” виступають *смола і ніч*.

Наявність у художньому тексті часто повторюваних компонентів зіставних конструкцій ще не означає існування типізованих порівнянь, тобто сполук, що використовуються як певні готові форми відтворення прототипової ситуації об'єктивної дійсності і передбачають стале поєднання об'єктів і еталонів порівняння. З погляду прототипового аналізу усі порівняльні конструкції з колірним компонентом «чорний» можна поділити на чотири групи: стійкі компаративні конструкції, побудовані на основі стереотипного формування конструкції з обома типовими частинами – лівобічною і правобічною (*постать – як ніч, очі – як смола, людина – як жук*); компаративні конструкції зі сталим об'єктом порівняння (*постать – як пеньок*); компаративні конс-

трукції зі сталим еталоном порівняння (ненависть – як *смола*, вогонь – як *ніч*), оказіональні компаративні конструкції (*туга* – як *чорна квітка*).

Отже, у векторі прототипового підходу виявлено, з одного боку, координацію колірної семантики об'єктів і еталонів порівнянь, що уміщують колірний елемент у лексикографічній дефініції, а з іншого – орієнтацію на різні еталони порівняння, що дозволяє передати нюанси і відтінки значень. Аналіз сполучуваності об'єктів та еталонів зіставлення дає підстави передбачити обмежувальну або, навпаки, узагальнюючу дію мисленнево-логічних законів у процесі порівняння. В акті ототожнення беруть участь не окремі якості чи властивості предметів, а самі предмети, що, окрім аналізованої риси, виявляють інші властивості, які не можна проігнорувати у процесі сприйняття, саме тому, вірогідно, *постать* людини має мало спільних точок референції зі *смолою*, і хоч чорнота характерна і для постаті людини, і для смоли, однієї спільної ознаки виявляється замало, щоб розташувати предмети на одній площині порівняння. Натомість у логічно віддалених об'єктів *ніч* і *людина* спільними є кілька ознак – чорні, неясні, таємничі, невідомі, такі, що викликають тривогу. Проблеми семантичних трансформацій потребують більш глибокого вивчення.

Загалом зіставлення об'єктів і еталонів порівняльних конструкцій дає змогу виокремити стійкі компаративні структури, етнічна узагальненість яких потребує підтвердження текстами інших авторів чи іншим матеріалом (розмовним мовленням, поетичними текстами тощо), що і планується в подальшій роботі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Прототипы в языковой категории знаний / Н. Н. Болдырев // Проблемы представления (репрезентации) в языке: Типы и форматы знаний. – М.: ИЯ РАН / ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. – Вып. II. – 2007. – С. 29-37. – (Серия „Когнитивные исследования языка”).
2. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В. З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке / Отв. редактор Кудрякова Е. С. – М.: Российская академия наук, Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1994. – С. 32-86.
3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

4. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1970-1980 – Т. 11: Х-Ь / [ред. С. І. Головащук]. — К.: Наукова думка, 1980. — 700 с.
5. Шевчук В. Дім на горі: [роман-балада] / Валерій Шевчук. — К.: Рад. пис., 1983. — 488 с.
6. Шевчук В. Срібне молоко: [роман] / Валерій Шевчук. — Львів: Кальварія, 2002. — 192 с.
7. The World Color Survey / [Kay P., Berlin B., Maffi L. et al]. — Stanford: CSLI, 2009. — 620 p.

Natalia Parasin. Structuring comparative reference with component of color from the standpoint of standard

The article analyzes comparative constructions with "black" from the standpoint of theory of prototypes. Defined standard comparative design, constructions with typical elements and non-typical comparative structure.

Keywords: prototype, object of comparison, standard of comparison, comparative construction, Shevchuk.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2012 р.

УДК 81'367(477)''19''/''20''
ББК 81. 411. 4–2

Ольга Яцук (Тернопіль)

**ЛІНГВОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ТА ОТОТОЖНЮВАЛЬНОЇ
ФУНКЦІЙ НАПІВПРЕДИКАТИВНИХ АПОЗИТИВНИХ
ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.**

У статті проаналізовано виражальні засоби стилістичного маркування ідентифікаційної та ототожнювальної функцій відокремлених компонентів речення, зокрема напівпредикативних апозитивних, які побутують у художніх прозових текстах кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Ключові слова: напівпредикативна апозитивна одиниця, виражальні засоби, ідентифікаційна функція, ототожнювальна функція.